

Hjälten Sigurd Fafnesbane i text och bild

Agneta Ney, *Bland ormar och drakar. Hjaltemyt och manligt ideal i berättartraditioner om Sigurd Fafnesbane*, 360 s., ill., Nordic Academic Press, Lund 2017.

DRAKDÖDAREN SIGURD FAFNESBANE är bland de mest kända figurerna i de nordiska hjälteposen och den nordiska mytologin. Motiv ur Sigurdstraditionen finns representerade i olika genrer och medier (dikt och sång, prosa, sten, trä, textil) över ett vidsträckt område, som omfattar en stor del av västra Europa, och under en lång tidsperiod: myten tros ha rötter i folkvandringstiden (400–500-talen e.Kr.) och överföringen fortsätter fram till de färöiska ballader som insamlades på 1700- och 1800-talen. Den moderna receptionen (bland annat William Morris *Lay of Sigurd* och Richard Wagners *Der Ring der Nibelungen*¹) har gett Sigurd ett nytt liv. Drakdödarmyter i allmänhet antas återspegla ett indoeuropeiskt arv², men Sigurdsmyten innehar fler väsentliga aspekter än drakdödandet, liksom Ney påpekar i sin bok (s. 154).

Neys studie fokuserar på texter och bildmaterial från vikingatiden och medeltiden. De mest utförligt bevarade litterära uttrycken för den nordiska Sigurdstraditionen utgörs av texter från 1200-talet – *Völsunga sagan* och hjältedikterna i den poetiska *Eddan*, samt kortare redogörelser i *Nornagests þáttr* och Snorres *Edda*. Den fornnordiska riddarromanen *Piðreks saga af Bern* (som troligen baserades på tyska källor) och det medelhög-tyska epuset *Nibelungenlied* anses återspegla en sydligare eller kontinental variant av berättelsen. Den nämns också i den fornegelska dikten *Beowulf*, dock med Sigmund (Sigurds far) som drakdödaren i stället för Sigurd. Det finns även en del bildmaterial i sten och trä från vikingatiden och medeltiden som har anknutits till Sigurdstraditionen, främst från Norge, Sverige och de brittiska öarna.

-
1. Om Sigurdsmyten hos dessa, jämför till exempel David Ashurst, 'Wagner, Morris, and the Sigurd figure. Confronting freedom and uncertainty', Paul Acker & Carolyne Larrington (eds.), *Revisiting the Poetic Edda. Essays on Old Norse Heroic Legend* (New York 2013), s. 219–237.
 2. Calvert Watkins, *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics* (Oxford 1995).

Sigurd som uttryck för ett manligt ideal; kulturhistoriskt tillvägagångssätt

I *Völsunga saga* finns beskrivningar av Sigurd som hjälte, hövding och man, både i kapitel 22 när han har dräpt draken Fafner och träffat valkyrian Brynhild och alltså kan anses ha blivit vuxen, och åter i kapitel 32 efter hans död:

Ok þá er taldir eru allir inir stærstu kappar ok inir ágæztu höfðingjar, þá mun hann jafnan fremstr taldri, ok hans nafn gengr í öllum tungum fyrir norðan Grikklands haf, ok svá mun vera, meðan veröldin stendr. (kap. 22)

Nú segir þat hverr, er þessi tíðindi heyrir, at engi maðr mun þvilíkr eptir í veröldunni ok aldri mun síðan borinn slíkr maðr sem Sigurðr var fyrir hversvetna sakar ok hans nafn mun aldri fyrnast í þýðverskri tungu ok á Norðrlöndum, meðan heimrinn stendr. (kap. 32)³

Även om man räknar in alla de största kämpar och de mest framstående hövdingar, måste han anses vara den främste, och hans namn nämns på alla språk norr om Greklands hav, och så kommer det att förbli så länge världen äger bestånd. (kap. 22)⁴

Nu säger var och en som hör dessa nyheter, att ingen sådan man finns i världen och att aldrig kommer en dylik man som Sigurd någonsin att födas igen, var det än må vara, och hans namn kommer aldrig att glömmas där tyskt språk talas eller i Norden, så länge världen äger bestånd. (kap. 32)⁵

Hjälten Sigurd har tydligen betraktats som beundransvärd i många avseenden. Neys bok behandlar traditionen om Sigurd Fafnesbane som uttryck för ett ”manligt ideal”. I begreppet ”ideal” ingår olika aspekter. SAOL ger definitionen ”ngt fullkomligt; mönster, förebild; ngt eftersträvat”⁶. Det innebär alltså 1) att någonting anses vara fullkomligt eller perfekt, 2) att det imiteras eller tycks vara önskvärt att imitera, 3) att det gäller en idé och abstraktion med ett visst avstånd från verkligheten. De olika källorna analyseras med hänsyn till förebilder och värderingar för beteende samt förväntningar anknutna till genus, samhällsklass och riddarkultur.

Utgångspunkten för analysen ligger i ”kultur- och mentalitetshistoria” (s. 55). Ney förklarar att ”[e]n historikers uppgift är framför allt att rekonstruera och diskutera hur bland annat traditioner och mentaliteter uttrycks under olika epoker och i olika samhälstyper utifrån de källor

3. 'Völsunga saga', Guðni Jónsson & Bjarni Vilhjálmsson (ritstj.), *Fornaldarsögur Norðurlanda I* (Reykjavík 1950), s. 107-218. Citeras här efter http://www.heimskringla.no/wiki/Völsunga_saga (hämtad 10.10.2018).

4. *Völsungasagan*, övers. Inge Knutsson, inledning av Staffan Bergsten (Lund 1991), s. 95.

5. *Völsungasagan*, s. 134.

6. SAOL = *Svenska Akademiens ordlista*, sökord 'ideal'. <https://svenska.gu.se/forskning/forskningsprofiler/lexikologi-och-lexikografi/lexikaliska-institutet/saol>.

som finns bevarade” (s. 157). Boken representerar ett mångdisciplinärt tillvägagångssätt; analysen bygger även på bland annat filologisk källkritik och ikonografi (s. 16–17). Diskussionen om de litterära källorna fokuserar inte så mycket på hur texterna fungerar som sådana utan snarare på hur de fungerar i världen. När kulturhistoriker använder sig av litterära källor kan relationen mellan fiktionen och den historiska världen förstås på olika sätt, enligt Bagerius, Nilsson och Lundqvist⁷. Skönlitteratur kan betraktas som en spegling av ett samhälle, som handling i samhället eller som dialog med samhället. Samtliga perspektiv kan urskiljas i Neys analys.

Vilket samhälle beskrivs?

Bagerius, Nilsson och Lundqvist förklarar de olika synpunkterna med hjälp av ett exempel på olika tolkningar av en realistisk novell från 1880-talet (Anne Charlotte Lefflers *Tvifvel*). Förhållandet mellan fiktionen och historien blir ännu besvärligare när det handlar om mytiska eller heroiska berättelser som äger rum i en tid ganska avlägsen från den då texterna komponerades eller förskriftligades. Kompositionen är i och för sig en komplex fråga, vilket Ney erkänner: ”huvudkällorna är komplicerade beträffande datering och författarna anonyma” (s. 16). Ett exempel: Det påstås om dikten *Beowulf* att ”utifrån diktens språkliga karaktär kan den inte ha tillkommit senare än 700-talets första hälft” (s. 71)⁸. Detta var länge en vedertagen åsikt men sedan 1980-talet har flera argumenterat för en yngre datering av *Beowulf*, även om det inte finns någon enighet⁹. Många försök att rekonstruera olika aspekter av samhället, tänkande och kultur i det förkristna Norden baseras på källor från 1200-talet. Ney påstår att attityder och tänkesätt tenderar att vara konservativa:

-
7. Henrik Bagerius, Ulrika Lagerlöf Nilsson & Pia Lundqvist, 'Skönlitteraturen i historievetenskapen – några metodologiska reflektioner', *Historisk Tidskrift* 133 (2013:3), s. 384–410.
 8. Om datering av *Beowulf* hänvisas i boken (s. 71) till Helen Damico, 'Introduction', R. D. Fulk, Robert E. Bjork & John D. Niles (eds.), *Klaeber's Beowulf and the fight at Finnsburg*, fourth edition (Toronto/Buffalo/London 2009), s. xxiii–cxc, här s. clxii–clxiv. Damico ger däremot en bredare tidsram för diktens komposition: "The poem cannot have been recorded earlier than the events it describes or alludes to (ca. A.D. 500), nor earlier than missionaries' introduction of the art of writing to the English in the late 6th century. On the other hand, it cannot postdate the manuscript into which it was written (ca. 1000). Between these broad chronological limits, numerous theories have been proposed, some more likely than others, but none of them definitive in the present state of knowledge." (s. clxii)
 9. Roberta Frank, 'A scandal in Toronto. The dating of "Beowulf" a quarter century on', *Speculum* 82 (2007:4), s. 843–864.

När det gäller de isländska sagorna finns en skillnad mellan händelsetid och tiden för nedtecknandet, något som i sig inte behöver ha en avgörande betydelse för en analys av attityder och tänkesätt. Dessa förändras ju tämligen långsamt. (s. 16)

Huruvida det går att rekonstruera vikingatidens kultur utifrån yngre källor är en central problematik inom sagostudier i allmänhet.

Utöver berättelser om Sigurd uppmärksammas i boken också andra hjältepos och olika slags texter från flera sekler och europeiska länder. Bredden är både en styrka och en svaghet. Olika tidsperioder och samhällen sammanställs på ett sådant sätt att det ibland kan vara svårt att veta vilket samhälle (tid och rum) som åsyftas vid varje tillfälle. Till exempel hoppar författaren från Vilhelm Erövrarens son Robert och hans relation till sin far i England i slutet av 1000-talet till ett avsnitt om utveckling av primogeniturrätten, vilket börjar med en hänvisning till ”folkvandringstiden” i ett ospecificerat område (s. 23) och slutar med stabiliseringen av kungamakten i Norden under 1200-talet (s. 24). Nästa underkapitel ”Hjälten och modersätten” börjar med påståendet: ”Primogeniturrätten medförde att en del unga män som inte fick ärva lämnade hemmet för att bli riddare” (s. 24). Det är inte klart var och när detta ska gälla. I samma avsnitt hänvisas till romanserna om Parzifal av Wolfram von Eschenbach och Chrétien de Troyes, men det är inte heller tydligt i vilken mån Parzifal-romanserna antas återge Wolframs och Chrétiens egen samtid eller en tidigare period vs. ett föreställt ideal.

Terminologi

Precision när det gäller tidsperioder och språkformer är speciellt viktigt då boken omfattar material av olika slag från olika tider och länder. Ney talar om den ”germanska” Sigurdstraditionen (representerad i *Nibelungenlied* och *Biðreks saga af Bern*) till skillnad från den ”nordiska” (Eddadikterna och *Völsunga saga*) (till exempel s. 81). Denna användning av ”germansk” kan verka lite tvetydig i och med att både nordiska och västgermanska språk är germanska och det handlar om en myt som möjligtvis har rötter i ett gemensamt (nordväst)germanskt arv. Jag skulle föredra exempelvis ”kontinentalgermansk” och en diskussion kring terminologin.

I bokens inledning (s. 11–17) presenteras en problematisering och nyansering av några allmänna termer. Begreppet ”författare” är problematiskt när det gäller medeltida texter med rötter i muntlig tradition (s. 14). En del alternativ nämns som också är problematiska och det föreslås att ”textarbetare” är lämpligare när det gäller textualisering av Eddadikter. Sedan står det att ”[ä]ven om *Völsunga saga* till stor del kan karaktäriseras som textbearbetning, använder jag fortsättningsvis termen författare i analysen av sagan” (s. 14). En skillnad görs också mellan ”manlighet” och ”maskulinitet” (s. 14–15):

det senare avser idealen och det förra definieras som praktisk, det vill säga den konkreta verkligheten. Begreppet maskulinitet är ur den aspekten att föredra. Här används dock även termen manlighet, då det är rimligt att tänka sig att källorna också har tillkommit för att belysa och framhålla ett ideal som hade betydelse i samtiden, det vill säga med ett fokus på föreställningar om innebörden av manlighet i en samhällelig kontext. (s. 15)

Det är inte alltid klart om skillnader som görs i inledningen beaktas konsekvent i fortsättningen.

Normalisering av namnformer är alltid en utmaning när man skriver om medeltida texter. I boken presenteras personnamn ur fornnordiska källor först i fornvästnordisk form med en försvenskning inom parentes och sedan används de försvenskade versionerna i den löpande texten, vilket gör texten mer läsbar. Med titlar på texter, som kan ha försvenskats på olika sätt av olika översättare, är det tvärtom: de fornvästnordiska namnen försvenskas inom parentes då de först förekommer men de fornvästnordiska formerna används i fortsättningen. Namnformer ur runinskrifter normaliseras på olika sätt utan att det alltid förklaras vilken standardform det gäller (till exempel s. 216). Det är nästan omöjligt att vara helt konsekvent med normalisering, och ställvis finns små tryckfel; till exempel förekommer bokstaven *o* tryckt med haken separat, alltså *o* , på s. 66; i allmänhet används *ö* i stället.

Bokens struktur

Syftet med boken är att jämföra representationen av Sigurdsmyten i litterära källor och i bilder. Den litterära delen fördelas i tre kapitel. Det första ("Episkt berättande som källa till myt och manlighet", s. 19–28) handlar om "episkt berättande" i ett bredare europeiskt perspektiv – andra källor än de bevarade berättelserna om Sigurd och implicit ett äldre skikt. Andra kapitlet ("Sigurdsmotiv i vikingatida och medeltida litteratur", s. 29–82) behandlar Sigurdsmyten som den framställs i Eddadikter och *Völsunga saga*, i jämförelse med andra källor, inklusive *Norna-Gests þáttur*, *Snorres Edda*, *Biðreks saga af Bern* och *Nibelungenlied*. Berättelsen om Sigurd i *Völsunga saga* sammanfattas kort i inledningen (s. 12) och mer utförligt i detta kapitel (s. 60–63), där den delas upp i en mytologisk och en hövsk del. Denna fördelning utgör en förutsättning till det tredje kapitlet, "Från mytologisk drakdödare till hövsk riddare" (s. 83–149), som spårar ändringar i myten och därmed idealet i övergången från vikingatiden till medeltiden. Behandlingen av de litterära källorna omfattar många olika aspekter av samhället och berättartraditionen utöver genusfrågor. Till exempel kan nämnas en intressant diskussion kring hästköttsförbud (s. 112).

Det fjärde kapitlet, "Sigurdsmotiv i senvikingatida och medeltida bildkonst", (s. 151–251) är tydligare organiserat och förefaller mer systematiskt än de litterära. Varje ristning behandlas för sig. Kriterierna för igenkänning av Sigurdsmotiv är tydliga och de olika motiven identifieras med hjälp av bokstäverna a–i enligt Blindheims¹⁰ taxonomi. Ney redogör för både kända och mindre kända konstverk, ett rikt och fascinerande material. Förutom detaljerade beskrivningar och många bilder innehåller kapitlet intressanta tolkningar av bland annat motivens rumsliga placering i ristningarna (till exempel s. 198–203 i förhållande till Ramsundstenen) och möjliga förhållanden mellan inskrifternas innehåll och bilderna (exempelvis s. 205). I detta kapitel är genusfrågor mindre i fokus; de nämns dock till exempel i förhållande till kvinnor som sponsrade runstenar (till exempel s. 203–205) och de olika figurer som avbildas (till exempel s. 207).

Det sista kapitlet ("Från kvinnocentrerad eddadikt till manscentrerad ikonografi", s. 253–274) representerar ett försök att knyta ihop de olika delarna och kartlägga utvecklingen. Ney påstår att i äldre versioner av Sigurdsmytten (från hednisk tid) har traditionen varit "kvinnocentrerad" med tryck på visdom och välkomst, medan de yngre skikt från kristen tid som syns i bildmaterial och i den höviska delen av *Völsunga saga* representerar en "manscentrerad" tradition och en mer individualistisk och hierarkisk samhällsbild (s. 272–274).

Bokens stil är tillgänglig och ganska lättläst. Bakgrunden till de litterära källorna förklaras och texterna sammanfattas så att även läsare som inte är insatta i den fornnordiska litteraturen kan hänga med. Jargong ur genusvetenskapen undviks också för det mesta; termen "hegemonisk maskulinitet" (s. 15) är den enda sådana utan vidare förklaring som jag har lagt märke till. Boken innehåller rikligt med noter (s. 275–339) och bibliografi (s. 340–360).

Bokens bidrag till vetenskapen

Ney har tidigare skrivit om olika aspekter av Sigurdstraditionen, till exempel genus och ideologi i *Völsunga saga*¹¹ och välkomstmotiv i text och bild¹². Hennes kolleger inom runologi och konsthistoria har också publicerat

10. Martin Blindheim, *Sigurds saga i middelalderens billedkunst* (Oslo 1972).

11. Agneta Ney, 'Genus och ideologi i *Völsunga saga*', Årman Jakobsson, Annette Lassen & Agneta Ney (red.), *Fornaldarsagornas struktur och ideologi. Handlingar från ett symposium* (Uppsala 2003), s. 113–122.

12. Agneta Ney, 'Sigurdstraditionens välkomstmotiv i text och bild', Agneta Ney, Årman Jakobsson & Annette Lassen (red.), *Fornaldarsagaerne. Myter og virkelighed. Studier i de oldislandske fornaldarsögur Nordurlanda* (København 2009), s. 143–152.

artiklar om Sigurdsrepresentationer.¹³ Denna bok är avsedd som en bredare och djupare syntes. Det syns att den har tillkommit under en lång tid och representerar djup kännedom om källorna och forskningen kring dem. Liksom i de medeltida texter som behandlas i boken kan då och då urskiljas skarv mellan olika delar och skikt.

Bland ormar och drakar är ett ambitiöst verk där olika sorters data jämförs ur ett brett perspektiv. Bland bokens kontributioner kan nämnas en bred jämförelse i tid och rum, med tyngdpunkt på sociala aspekter och världsbild, som omfattar en systematisk analys av bildmaterialet och de litterära källorna samt ett nytt perspektiv på sociala strukturer och genusfrågor i förhållande till hjältepos. Boken innehåller många intressanta iakttagelser och sammanställer en hel del material. Jag hoppas att Neys studie kommer att inspirera nya tankar och forskning om Sigurd och andra aspekter av dessa gamla myter.

Kendra Willson

13. Till exempel Lise Gjedssø Bertelsen, 'Sigurd Fafnesbane sagnet som fortalt på Ramsundsristningen', *Scripta Islandica* 66 (2015), s. 5–32; Anne-Sofie Gräslund, 'Kvinnorepresentationen på de senvikingatida runstenarna med utgångspunkt i Sigurdristningarna', *Studia Islandica* 66 (2015), s. 33–54.